LOUIS SAALMINK

Isaac Watts als kinderdichter in Nederland

Wat Hieronymus van Alphen is voor de Nederlandse kinderpoëzie wat Isaac Watts is (1674-1748) voor de Engelse. Dit artikel gaat over twee Nederlandse vertalingen van de kindergedichten van Watts, waarvan er één tot dusverre niet als zodanig was geïdentificeerd. Watts' *Divine songs attempted in easy language for the use of children* (1715), later ook gepubliceerd onder de titel *Divine and moral songs for the use of children*, zijn in de Angelsaksische landen zeer populair geworden.[1] Als Alice ('I'm sure those are not the right words') in *Alice's adventures in Wonderland* (1865) een gedicht met de beginregel 'How doth the little crocodile' opzegt, is dat een toespeling op Watts' 'How doth the little busy Bee' en zo'n parodie werkt natuurlijk alleen omdat de (toenmalige) lezers wisten wat de oorspronkelijke versie was.[2]

Toen Nicolaas Beets in 1867 zijn voorlezing 'Over kinderboeken, gesprek met Crito' publiceerde, schetste hij ook een historisch overzicht van schrijvers van kinderboeken dat begint met Isaac Watts:[3]

> Zes menschengeslachten hebben zich reeds met zijne kinderpoëzie *gevoed.* [...] Gij zult in Engeland, in beschaafde kringen, weinig kinderen vinden, die ze niet aan den schoot hunner moeders hebben geleerd, en weinig volwassenen, die ze geheel hebben vergeten. [...] Hier is niet zoo zeer een kinderlijke toon als een toon die zeker is een kinderhart liefde en achting in te boezemen. En alles is vloeiend, gemakkelijk, kort. Lees een stukje van Watts driemaal, en gij kent het van buiten.

De bundel van Watts bestaat in hoofdzaak uit twee afdelingen: 28 'Divine songs' en zeven 'Moral songs'. In de Divine songs die gezongen konden worden op 'the most usual Psalm Tunes' is 'nothing that savours of a Party: the Children of high and low Degree, of the Church of England or Dissenters, baptized in Infancy or not, may all join together in these Songs'. De Moral songs hebben een 'air of Pleasantry' en zouden volgens Watts door een ander voortgezet

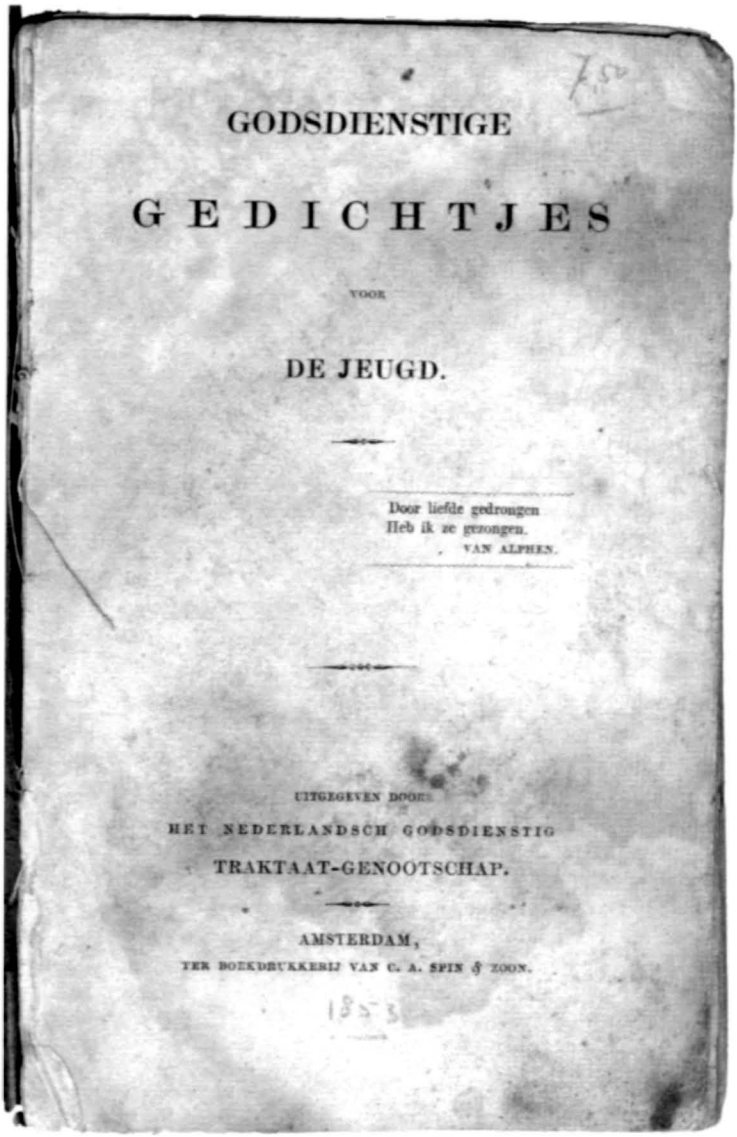

GODSDIENSTIGE

GEDICHTJES

VOOR

DE JEUGD.

Door liefde gedrongen
Heb ik ze gezongen.
VAN ALPHEN.

UITGEGEVEN DOOR:
HET NEDERLANDSCH GODSDIENSTIG
TRAKTAAT-GENOOTSCHAP.

AMSTERDAM,
TER BOEKDRUKKERIJ VAN C. A. SPIN & ZOON.

1853

Frontispice van Godsdienstige gedichtjes voor de jeugd, *met een voorbericht van C.S. Adama van Scheltema, uitgegeven door het Nederlandsch Godsdienstig Traktaat-Genootschap (Amsterdam 1853).*

moeten worden, waarbij de stof ontleend zou kunnen worden aan de Spreuken van Salomo, aan de natuur of aan gebeurtenissen uit het dagelijks leven.

De *Divine songs* zijn in tegenstelling tot andere werken van Watts in de achttiende eeuw niet in het Nederlands vertaald. In 1866, het jaar voordat hij *Over kinderboeken* publiceerde, verzorgde Nicolaas Beets er een Nederlandse vertaling van onder de titel *Godsdienstige en zedelijke zangen voor kinderen*, naar Isaac Watts (Leiden, Van den Heuvell & Van Santen). Volgens zijn summiere voorbericht heeft Beets van 'bijna al de stukjes' uit Watts' bundel 'een meestal zeer getrouwe, hier en daar vrijere navolging' gegeven.

Toch was dit niet de eerste vertaling in het Nederlands. In 1853 verschenen onder auspiciën van het Nederlandsch Godsdienstig Traktaat-Genootschap de *Godsdienstige gedichtjes voor de jeugd*,[4] waarvan het voorbericht is ondertekend door de Amsterdamse predikant C.S. Adama van Scheltema (1815-1897), hoofdbestuurder van het Traktaat-Genootschap (en grootvader van de gelijknamige socialistische dichter (1877-1924)). Hij zegt alleen dat hij 'een groot deel vrij uit het Engelsch' heeft vertaald maar bij nader toezien blijken de meeste gedichten vertalingen te zijn van Watts.

De kwalificatie die Beets gaf van Watts' kinderpoëzie is eveneens van toepassing op die van Hieronymus van Alphen, en Beets bevond zich dan ook in een wat moeilijke positie bij zijn vertoog 'Over kinderboeken'. Deze tekst was een reactie op *Over kinderpoëzy* van de inmiddels overleden P.A. de Génestet, waarvan in 1865 een afzonderlijke uitgave (Amsterdam, Gebroeders Kraay) was verschenen. Beets had bezwaar tegen de manier waarop De Génestet Hieronymus van Alphen als kinderdichter van zijn voetstuk had proberen te stoten. Maar hij was zelf als Hildebrand begonnen met de aantasting van de reputatie van Van Alphen. In 'Kinderrampen' uit de *Camera obscura* heeft hij Van Alphen met name genoemd:

> De school blijft altijd iets van het gevangenisachtige, en de meester, met en benevens al de ondermeesters, iets van het vogelverschrikkende behouden. Dat gezegde van Van Alphen: 'Mijn leeren is spelen' wil er bij niet één kind in, zelfs niet bij het vlijtigste.

En in 'Jongens' heeft Hildebrand een programmatisch beeld van de Hollandse jongen geschetst die zich bezighoudt met zaken die Van Alphen niet zou goedkeuren:

> De Hollandsche jongen maakt in 't voorjaar eene verzameling van uitgeblazen eieren; in het uithalen van nestjes geeft hij blijken van kracht en behendigheid, [...] hij zal nog al eens gauw zijn vuistjen uitsteken, maar spaart in 't vechten zijn partij.[5]

Maar in *Over kinderboeken* maakte Beets er bezwaar tegen dat men in kinderboeken ertoe was overgegaan Hildebrands Hollandse jongen, vooral met zijn

gebreken, 'tot het heldentype van het kinderépos te verheffen, en aan de lieve jeugd zelve als haar hoogste ideaal voor te stellen'.[6] Hij wees er bovendien op dat Van Alphen door zijn kinderpoëzie enerzijds 'niet alleen onsterfelijk, maar [...] ook van en voor alle tijden' is, maar anderzijds gaf hij een historische dimensie aan het oordeel over kinderboeken door te benadrukken dat 'wij van kindergedichten spreken, die nu reeds bijna honderd jaar oud zijn [...]. Voor dien tijd, geloof mij, was de taal en de versificatie van van Alphen een meesterstuk van ongedwongenheid'.

Hoe verhouden de vertalingen van Beets en Adama van Scheltema zich tot elkaar in het licht van de opvattingen over kinderpoëzie? Adama heeft hier en daar enige gedichten toegevoegd die mogelijk van eigen makelij zijn, en aan het slot zijn 'Spreuken en lessen' opgenomen. Dit heeft hij mogelijk gedaan naar het voorbeeld van de 'Zedespreuken' die voorkomen aan het eind van de *Kindergedichten* door J.P. Heije, in 1847 uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.[7] Het Nut hoopte dat de kinderen de lessen van Heije ter harte zouden nemen omdat 'uw eigen welzijn en dat van uwen evenmensch, ja, misschien het heil van geheel het vaderland, [zal] afhangen van uwe bekwaamheid en braafheid'. Het hoofddoel van Adama was echter niet het aardse welzijn:

> Vroegtijdig rigte zich uw voet naar het enge maar ook alleen goede pad, dat ten leven leidt, en mogten tot die Godgevallige keus ook deze versjes iets hebben bijgedragen, maakt dan, waar gij kunt, het ontvangen Woord der liefde tot een middel, om ook anderen met u tot God en den Heere Jezus te brengen.

Hiermee wordt uiteraard niet gesuggereerd dat de gedichtjes voor kinderen van Heije onchristelijk zijn (zijn bundeltje begint met een 'Ochtenddank' en eindigt met een 'Avondbede'), terwijl Adama zeker ook oog had voor de maatschappelijke noden, want hij was wijkpredikant in de Jordaan, waar hij bekend moet zijn geweest als 'onzen goeden Dominee'.[8] Adama heeft zich ingezet voor de drankbestrijding, het evangelisatie- en zondagsschoolwerk, het geestelijk lied en tegen de slavernij.[9] Hij heeft veel geschreven, maar hij wordt niet gerekend tot de vooraanstaande dominee-dichters zoals zijn Amsterdamse collega's Ter Haar, Hasebroek, Ten Kate en Laurillard of zijn Utrechtse ambtgenoot Beets.

Ik heb niet duidelijk kunnen vaststellen of Beets het werk van zijn voorganger heeft gekend.[10] Wat de wijze van vertalen betreft, de gedichten van Watts bestaan merendeels uit een aantal vierregelige strofen en deze vorm wordt in de vertalingen van Adama en Beets gehandhaafd, waarbij Adama soms een enkele strofe meer en Beets soms een enkele strofe minder nodig heeft dan Watts. De strekking van de gedichten blijft bij Watts en zijn vertalers dezelfde. Alleen doet zich een opvallend verschil voor bij de 28ste en laatste Divine song, 'For the Lord's Day

evening', bij Watts in vier strofen van vier regels en door Adama als 'Zondagavond' in vijf strofen van vier regels vertaald. Beets maakte er onder de titel 'Zondagavond' acht strofen van vier regels van. Van de vier toegevoegde strofen (één over de werken van barmhartigheid en drie over de geneugten van het gezinsleven) citeer ik er hier twee (zie voor de volledige teksten de Bijlage):

Daar kwam men van mijn kleinen schat
Mij iets voor de armen vragen;
Indien ik meer bezeten had,
'k Had milder bijgedragen.

De gansche week heeft vader 't druk;
Wij zien hem slechts bij tijden;
Den heelen Zondag – o geluk! –
Kan hij aan ons zich wijden.

Om deze uitbreiding van de oorspronkelijke versie te verklaren kom ik terug op Van Alphen: zijn kinderpoëzie is evenals die van Watts algemeen christelijk, zeker geschikt voor protestanten maar kennelijk ook voor katholieken, want in de negentiende eeuw zijn er ook nadrukken in de Zuidelijke Nederlanden verschenen. De poëzie voor volwassenen van Van Alphen werd daarentegen minder als algemeen christelijk en meer als kerkelijk gebonden beschouwd blijkens het 'Voorberigt' van een bloemlezing uit zijn gedichten uit 1854:[11]

Ongetwijfeld heeft Van Alphen in vele zijner godsdienstige liederen en gedichten den echt-christelijken toon bij uitnemendheid getroffen. En zoo iemand, dan komt hem de eernaam van Christelijk dichter toe. Maar vele andere zijner zangen bevatten gedachten en uitdrukkingen, die te zeer den stempel dragen eener schoolsche dogmatiek en die niet zuiver-christelijk zijn.

Maar er was ook een tegengestelde stroming van gelovigen ontstaan die vond dat juist Van Alphens kinderpoëzie 'voor godvruchtigen niet godvruchtig genoeg' was, in de woorden van Beets: alles 'wat een, in *hun* oog, te bloot zedelijke strekking heeft, al beweegt het zich ook niet dan op den grondslag van het Evangelie, is hun, als *niet geestelijk genoeg*, verdacht.' Van Alphen wilde kinderen niet alleen liefde voor God bijbrengen maar ook goede gewoonten als vlijt en deugdzaamheid. 'Wat is dit alles zonder wezenlijke vernieuwing des gemoeds? Voor het eeuwig leven niet veel, ofschoon voor het tegenwoordige nog al iets.'[12]

Zoals gezegd bestaat Watts bundel uit 'divine' en 'moral songs'. Van Alphens kindergedichten zijn merendeels 'moral songs': uitgaande van een concreet geval wordt vaak door de kinderen zelf een morele les geformuleerd. De 'divine songs' van Watts hebben een hoger abstractieniveau en vaak het karakter van een gebed. Van Alphen heeft zijn gedichten bestemd voor 'kinderen, boven de vijf

Vignet uit Godsdienstige gedichtjes voor de jeugd *(Amsterdam 1853).*

en beneden de tien jaaren' en het wil mij voorkomen dat Adama en Beets zich in hun vertalingen van de bundel van Watts richtten tot kinderen die in elk geval ouder dan acht jaar waren. Beets meende ook dat het bij 'gemoedsvernieuwing' niet bij '*woorden*' moest blijven en dat die bevorderd moest worden 'door den geheelen zedelijken mensch in den kring, waarin hij zich voor alsnog beweegt, aan het werk te zetten, en beurtelings *alle* de snaren des harten te roeren'.[13] Om die reden heeft hij aan 'Zondagavond' vier strofen van eigen vinding toegevoegd, daarmee aangevend dat het voor hem niet alleen om het geloof en de genade Gods ging maar ook om de liefde voor de ouders en voor de naasten.

In de negentiende eeuw was poëzie voor kinderen een zeer gangbaar genre geworden. De kindergedichten van Van Alphen werden nog steeds veelvuldig herdrukt en Goeverneur en Heije werden als vernieuwers van het genre beschouwd: de kinderen die bij hen figureren, zijn meer dan bij van Van Alphen jongens en meisjes van Jan de Wit. Nederlandse uitgevers en vertalers hebben altijd een open oog gehad voor wat er uit de ons omringende landen geschikt was om hier in vertaling op de markt te brengen. Dit geldt ook voor kinderboeken, vooral uit Duitsland, volgens Bruno Daalberg het 'Land, dat ons alle die printeboekjes, die versjes voor *Jantje* en voor *Coosje*, die zamenspraakjes, die opvoedingplannetjes, die miniatuur geleerdheidsvoorschriftjes, die extractjes van extracten van allerlei wetenschappen, zo gulhartig aanbiedt'.[14] Ook de poëzie voor kinderen was deels vertaald of bewerkt naar buitenlandse voorbeelden, zoals de Moeder Hubbard-verhalen naar het Engels, of het *Fabelboek* van Goeverneur, Mijnheer Prikkebeen en Piet de Smeerpoets naar het Duits.[15] Adama van Scheltema en Beets hebben teruggegrepen op de klassieke religieuze Engelse kinderdichter Isaac Watts, die weliswaar in Engeland een gevestigde naam had, maar dat Adama zijn naam niet heeft vermeld, geeft al aan dat hij in Nederland weinig bekendheid genoot. De vertalingen door Adama van Scheltema en Beets lijken door dat sterk religieus getinte karakter beide bestemd voor een lezerspubliek dat vooral oog had voor de godsdienstige opvoeding en omdat met name de verzen van Adama niet gemakkelijk in het geheugen blijven hangen, hebben ze geen blijvend succes gehad.

Wel is geprobeerd beide boekjes voor iedere beurs bereikbaar te maken. In het bundeltje van Adama zijn de gedichten om ruimte te sparen gewoon achter elkaar afgedrukt en door die uitvoering en prijs (*f* 0,25) richtten de *Godsdienstige gedichtjes* zich duidelijk op kinderen uit de minder gegoede stand, 'die den rijkdom van kindergeschriften meer door aanschouwen dan door eigen genot' kenden. Omdat die categorie kinderen zo talrijk was, heeft Adama 'noodwendig voor jeugdigen van onderscheiden leeftijd, hier meer voor jongeren daar meer

voor ouderen' geschreven. Het boekje van Adama kan als uitgave van het Nederlandsch Godsdienstig Traktaat-Genootschap een aanzienlijke oplage hebben gehad. De eerste druk van de bundel van Beets is luxueuzer uitgevoerd, bevat plaatjes en ieder gedicht begint op een nieuwe pagina. Door de prijs (*f* 1,25) behoorden de beoogde lezers tot de betere standen. Maar de tweede druk van Beets' bewerking, verschenen in 1873 bij C. van Bentum te Utrecht, bevat geen plaatjes al begint ieder gedicht nog wel op een nieuwe pagina. Deze uitgave kostte evenals Adama's bewerking *f* 0,25 en bij afname van 50 exemplaren moest *f* 10,00 worden betaald. Deze prijs komt ongeveer overeen met die van die ongeïllustreerde schooluitgaven van Van Alphen en dit wijst erop dat ook deze druk was bedoeld om op scholen en zondagsscholen te worden verspreid.

L.G. Saalmink, Nieuwe Herengracht 121-IV, 1011 SB Amsterdam.

Bijlage

Isaac Watts, For the Lord's Day evening (1715)

Lord, how delightful 'tis to see
A whole Assembly worship thee!
At once they sing, at once they pray,
They hear of Heaven and learn the Way.

I have been there, and still would go:
'Tis like a little Heaven below.
Not all my Pleasures and my Play
Shall tempt me to forget this Day.

O write upon my Memory, Lord,
The Texts and Doctrines of thy Word;
That I may break thy Laws no more,
But love thee better than before.

With Thoughts of Christ and things divine
Fill up this foolish Heart of mine;
That hoping Pardon thro' his Blood,
I may lie down, and wake with God.

C.S. Adama van Scheltema, Zondag-avond (1853)

Hoe lieflijk is 't de schare zaam te zien,
Die dankbaar U, o God! haar hulde biên,
En, Vader! voor uw heilge gunstbewijzen
Eenstemmig U met jubelzangen prijzen!

Ook ik, mijn God! mogt toeven bij die schaar;
Een voorsmaak van uw' hemel woonde daar.
O 't was mij goed, en hoe zal 't eens dan wezen,
Waar allen U als heilige englen vreezen!

Prent zelf, o Heer! dien vromen kinderzin
Steeds dieper mij in 't jeugdig hart hier in,
Opdat ik nooit te zeer vertrage in 't waken,
Waar mij de lust tot kwaaddoen mogt genaken.

Vervul mijn' geest met woorden uit uw Woord.
Opdat mijn ziel, door uwen Geest ontgloord,
Wat mij weêrvaar', U, mijn getrouwe Vader!
Steeds meer in liefde en in volmaaktheid nader.

Nicolaas Beets, Zondagavond (1866)

De lieve Zondag is voorbij;
Wat heeft hij zoets geschonken!
Ik ging ter kerk, waar rij aan rij
In aandacht zat verzonken.

Waar alles zong met ééne stem,
En zich vereende in 't bidden
Om troost, om hulp, om kracht van Hem,
Die *ook* was in ons midden.

Daar hoorde ik door een achtbaar man
Het Woord van God ontvouwen;
Schoon 'k alles niet begrijpen kan,
Ik heb toch veel onthouën.

Daar kwam men van mijn kleinen schat
Mij iets voor de armen vragen;
Indien ik meer bezeten had,
'k Had milder bijgedragen.

De gansche week heeft vader 't druk;
Wij zien hem slechts bij tijden;
Den heelen Zondag – o geluk! –
Kan hij aan ons zich wijden.

Hij leest ons voor, zegt op, vertelt,
Weet thuis ons te onderhouën,
Of doet ons, in het open veld,
De wondren Gods aanschouwen.

De lieve moeder is er bij,
En kijkt met vrolijke oogen,
En al de kindren zien zoo blij
En glunder als zij mogen.

Zoo ging ook nu de dag weer om,
Dien wij van God verkregen,
Begonnen in Zijn heiligdom,
Begunstigd met Zijn zegen.

Noten

[1] '*Divine Songs* became a part of English-speaking childhood for nearly two centuries – learnt as a Sunday task, recited in schoolrooms and Sunday schools on both sides of the Atlantic, anthologized, included in hundreds of tracts, and surviving in the English hymnals', *Children's literature, an illustrated history*, ed. by Peter Hunt (Oxford [etc.] 1995) 28.

[2] Isaac Watts, *Divine songs attempted in easy language for the use of children.* Facsimile reproductions of the first edition of 1715 and an illustrated edition of circa 1840, with an introduction and bibliography by J.H.P. Pafford (London 1971) 93; Lewis Carroll, *Alice's adventures in Wonderland and Through the looking glass* (Harmondsworth 1965) 17, 37.

[3] Nicolaas Beets, 'Over kinderboeken' in: *Verscheidenheden meest op letterkundig gebied*, dl. 3 (Haarlem, Erven F. Bohn 1867) 10-11.

[4] *Godsdienstige gedichtjes voor de jeugd*, uitgegeven door het Nederlandsch Godsdienstig Traktaat-Genootschap (Amsterdam, ter boekdrukkerij van C.A. Spin & Zoon). Het voorbericht is ondertekend: Amsterdam, 25 Januarij 1853. Bij mijn weten is van dit boekje in Nederland in openbaar bezit geen exemplaar bewaard. Mijn exemplaar mist de pagina's 23-24 en die na p. 68 (het boekje zal 72 p. hebben geteld). In de Brinkman 1850-1882, 398 wordt als uitgever Van der Meer & Verbruggen te Rotterdam opgegeven. Mogelijk was deze firma de distributeur voor het Traktaat-Genootschap.

[5] Hildebrand, *Camera obscura*, bezorgd door Willem van den Berg [et al.] (Amsterdam 1998) dl. 1, 25, 19. Hildebrand heeft zich daarnaast in 'Vooruitgang' geërgerd over de braafheid van kinderboekjes: 'Zekerlijk: "Vader Jacob en zijne kindertjes" is een heel mooi boekje; "de Brave Hendrik" is allerbraafst; maar ik had toen een afkeer van al die geschriften, op wier titel prijkt "voor kinderen", "voor de jeugd"; en wat betreft titels als: "Raadgevingen en Onderrigtingen", zij waren mij een gruwel', Hildebrand, *Camera obscura*, dl. 1, 299.

[6] Beets, 'Over kinderboeken', 27, 20, 35.

[7] [J.P. Heije], *Kindergedichten*, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (Leiden, D. du Mortier en Zoon 1847).

[8] Zie D.G.W. Muller Massis, 'In memoriam Ds. Carel Steven Adama van Scheltema', *Ons tijdschrift* 2 (1897) 396-403 (citaat 400).

[9] R.B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam*, dl. 5 (Amsterdam 1978) 200, 250, 266, 269-270. Zie voor zijn geschriften *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, dl. 6 (Leiden 1924) kol. 1222-1223. Hij was ook verantwoordelijk voor een groot aantal bundels stichtelijke liederen, zie Jan Smelik, *Eén in lied en leven* (Den Haag 1997) 419-421, 433-434. Zie over het predikantsambt in de negentiende eeuw David Bos, *In dienst van het Koninkrijk* (Amsterdam 1999), en over de drankbestrijding pp. 89-90 daarin.

[10] Beets beschikte over een editie uit 1864 van de *Divine and moral songs*, zie 'Over kinderboeken', 10, noot 2. Als Beets het boekje van Adama in de jaren na verschijning in 1853 al onder ogen heeft gekregen, heeft hij mogelijk Watts nog niet als de auteur daarvan herkend.

[11] Hieronymus van Alphen, *Anthologie uit de gedichten* (Utrecht, L.E. Bosch & Zoon 1854) (Kabinetbibliotheek der vaderlandsche literatuur, 6).

[12] Beets, 'Over kinderboeken', 30-31.

[13] Beets, 'Over kinderboeken', 31.

[14] Bruno Daalberg, *Nog wat lectuur op het ontbijt en de theetafel van den heer professor Van Hemert*, dl. 2 (Den Hage, Immerzeel, en Comp. 1807) 29.

[15] Zie hierover de betreffende hoofdstukken in P.J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets, *Lust en leering* (Zwolle 2001) en in *Wonderland* (Zwolle 2002).